

Filozofia kultury

XIX wiek

redakcja naukowa tomu
Beata Szymańska
Piotr Mróz
Anna Kuchta
Jędrzej Skibowski

seria

filozofia
kultury

Filozofia kultury

XIX wiek

Filozofia kultury

XIX wiek

redakcja naukowa tomu
Beata Szymańska
Piotr Mróz
Anna Kuchta
Jędrzej Skibowski

Kraków

seria

filozofia
kultury

© Copyright by individual authors, Kraków 2020
ISBN 978-83-8138-134-5 (druk)
ISBN 978-83-8138-212-0 (on-line, pdf)
<https://doi.org/10.12797/9788381382120>

RECENZENT

dr hab. Jacek Dębicki, prof. AGH

REDAKCJA NAUKOWA

Beata Szymańska
Piotr Mróz
Anna Kuchta
Jędrzej Skibowski

REDAKCJA

Justyna Wójcik

PROJEKT TYPOGRAFICZNY

Małgorzata Piwowarczyk

PROJEKT OKŁADKI I LOGO SERII

Joanna Bizior

Publikacja dofinansowana przez Instytut Filozofii
Uniwersytetu Jagiellońskiego

Seria Filozofia kultury jest prowadzona przez Zakład Filozofii Kultury
Instytutu Filozofii Uniwersytetu Jagiellońskiego

WYDAWNICTWO KSIĘGARNIA AKADEMICKA

ul. św. Anny 6, 31-008 Kraków
tel./faks: 12 431-27-43, 12 421-13-87
e-mail: akademicka@akademicka.pl
Księgarnia internetowa: <https://akademicka.pl>

SPIS TREŚCI

1. PIOTR MRÓZ
Duch jest wolnością i tym, co romantyczne.
Namysł nad kulturą epoki XIX stulecia 7
2. BEATA SZYMAŃSKA
Parerga i paralipomena: Artura Schopenhauera myśli o kulturze 63
3. OLGIERD MIEDZYBŁOCKI
Goethe – jedność z chaosu 99
4. KACPER KUTRZEBA
Literatura, *Bildung*, wyobrażenia. Kilka krótkich uwag
o literaturze epoki nowoczesnej 123
5. PIOTR MRÓZ, JĘDRZEJ SKIBOWSKI
(O)powieść romantyczna 135
6. PIOTR MRÓZ, JĘDRZEJ SKIBOWSKI
Z wybranych teorii powieści pierwszych dekad romantyzmu 169
7. REMIGIUSZ KRÓL
Materialistyczna koncepcja alienacji
i jej postheglowska dialektyka 193
8. JOWITA GUJA
Dziewiętnastowieczny ateizm filozoficzny 211
9. PAULINA TENDERA
Filozofia kultury Georga W.F. Hegla na podstawie
wybranych fragmentów *Encyklopedii nauk filozoficznych*
oraz *Wykładów z filozofii dziejów* 253
10. LESZEK AUGUSTYN
Dostojewski i sprzeczności XIX wieku 265
11. MICHAŁ BOHUN
Przeciw kulturze. Spory z kulturą i o kulturę
w myśli rosyjskiej XIX wieku 293

12. PIOTR MRÓZ
Epoka zmierza ku końcowi – poza romantyzmem 361
13. ALICJA KOWALCZEWSKA
Jednostka wyzwolona, zło i niewinność – Maldoror Lautréamonta 411
14. STANISŁAW ŁOJEK
Wizja kultury w *Narodzinach tragedii* Nietzschego 435
15. KRZYSZTOF PILARCZYK, GIDEON KOUTS
Od emancypacji do autoemancypacji Żydów.
Zarys historyczno-kulturowy 457
16. ANNA TOMASZEWSKA
Koncepcja wiary Johna Henry'ego Newmana jako przykład
dziewiętnastowiecznej krytyki oświeceniowego racjonalizmu 493
17. MARIA FLIS
Kultura a tożsamość ludzkiej natury 521
18. KRZYSZTOF MATUSZEWSKI
Guyau – witalizm u źródeł etyki 535
19. BARTŁOMIEJ DOBROCZYŃSKI
Carl Gustav Carus (1789–1869) – skazany na zapomnienie
prekursor psychologii nieświadomości 605
20. RADOSŁAW STUPAK
Paradoks Wundta. Szkic o filozofii i psychologii twórcy pierwszego
laboratorium psychologii eksperymentalnej 641
21. ANNA MAŁECKA
Starzejące się szaty kultury. Koncepcja Thomasa Carlyle'a
na tle tradycji i epoki 657
22. JOANNA HAŃDEREK
Marysia – czyli słów kilka o rozumieniu kobiet
i kobiecości w XIX wieku 673
23. AGNIESZKA GRALEWICZ
Koncepcja sztuki Johna Ruskina wobec rozważań estetycznych
Marcela Prousta 701
- Indeks osobowy 723

REMIGIUSZ KRÓL

Materialistyczna koncepcja alienacji i jej postheglowska dialektyka

W niniejszym opracowaniu filozoficznym zamierzam przeanalizować materialistyczną koncepcję ateizmu i jej postheglowską dialektykę, przyglądając się jej głównym przedstawicielom – Hegłowi, Feuerbachowi i Marksowi. Za ich pośrednictwem chciałbym wyrazić krytyczne stanowisko wobec założeń *materializmu* i *ateizmu* w kwestii podejścia do człowieka-osoby, zredukowanego do bytu zależnego, bytu społecznego i ściśle zdeterminowanego bezwzględnymi prawami natury biologiczno-ekonomicznej. Postaram się także rozważyć ten problem w ujęciu historycznym, aby łatwiej było zrozumieć niniejszą problematykę.

1. Georg Wilhelm Friedrich Hegel i jego pojęcie alienacji

Godnym przypomnienia jest fakt, iż pojęcie alienacji zostało wprowadzone do filozofii i opracowane przez G.W.F. Hegla. Oznacza ono akt „stawania się” innym lub po prostu akt stawania się. Świat materialny jest wytworem Ducha. W heglowskiej filozofii historii zasada negacji jest zawsze połączona z alienacją. Wynika to z koncepcji samorozwoju Ducha i jego realizacji w Przyrodzie, która jest

właśnie alienacją Ducha, a następnie zostaje dialektycznie zanegowana w procesie dziejów ludzkich. Proces przezwyciężania alienacji polega na powrocie Ducha do siebie samego poprzez uświadomienie sobie swych dzieł¹. W *Fenomenologii ducha* pojęcie to stosuje się zarówno do ludzkiego doświadczenia siebie, jak i do Boga.

Auguste Cornu podaje następującą definicję tego zjawiska: „Alienacja w heglowskim i marksistowskim znaczeniu tego słowa oznacza, że byt eksterioryzuje to, co jest w nim samym, co stanowi jego istotę. I że to, co eksterioryzuje, ujmuje jako coś odmiennego od siebie samego, jako rzeczywistość, która jest mu zarazem przeciwstawna i obca”². W procesie rozwoju świata alienacja jest dla Hegła zjawiskiem pozytywnym, twórczym, pomimo iż jest ona negacją. Dzieje się tak, ponieważ odgrywa ona bardzo istotną rolę w procesie dialektycznym. Alienacja jest przyczyną powstania antytezy, którą dla bytu jest jego wyalienowana istota. To właśnie poprzez alienację Duch Absolutny osiąga swą samowiedzę, eksterioryzując to, co jest jego istotą³. To, co wyalienowane, z początku jawi się jako obce i przeciwstawne bytowi, z którego się wywodzi, lecz okazuje się, iż aspekty pozytywny i negatywny – czyli ów byt oraz efekt alienacji – są jedynie dwoma biegunami tej samej rzeczywistości. Dialektyczny ruch stwarza syntezę i doprowadza do powstania nowego, zdealienowanego bytu⁴. Należy zaznaczyć, iż w ujęciu

¹ Por. B. Suchodolski, *U podstaw materialistycznej teorii wychowania*, Warszawa 1957, s. 100. Zob. A. Cornu, *Karl Marx und die Entwicklung des modernen Denkens. Beiträge zum Studium der Herausbildung des Marxismus*, Berlin 1950.

² Por. A. Cornu, *Alienacja u Hegla, Feuerbacha i Marksa. Wybór tekstów*, Wrocław 1966, s. 5. Zob. *Beiträge zur Marx-Engels-Forschung. Dem Wirken Auguste Cornus gewidmet. Ansprachen und Vorträge auf dem Festlichen Kolloquium, der deutschen Akademie der Wissenschaften der DDR am 20. September 1973 zu Ehren des 85. Geburtstages des Korrespondierenden Mitgliedes der Akademie der Wissenschaften der DDR Auguste Cornu veranstaltet*, Hrsg. H. Scheel, Berlin 1975, *Sitzungsberichte der Akademie der Wissenschaften der DDR*, Jahrg. 1973, Nr. 20.

³ Por. P.S. Załęski, *Neoliberalizm i społeczeństwo obywatelskie*, Toruń 2012, s. 49–59.

⁴ Zob. A. Cornu, *Karl Marx und Friedrich Engels – Leben und Werk*, Bd. 1–3, Berlin 1954–1968. Por. V. Külöw, *Zur Erinnerung an das Korrespondierende (Auswärtige) Mitglied der Akademie der Wissenschaften der DDR Auguste Cornu (1888–1981)*. „Die Marxsche Lehre erscheint dann nicht

hegłowskiemu alienacja ma obiektywny charakter, „[...] nie o to idzie, że człowiek przeżywa subiektywnie swój stosunek do rzeczywistości jako obcość, lecz o to, że owa rzeczywistość naprawdę staje się obca wobec człowieka”⁵. Ta uwaga będzie szczególnie istotna dla celów niniejszej artykulacji, ponieważ obiektywne pojmowanie alienacji przejmując od Hegla Marks, z którym to – na niwie filozofii społecznej – polemikę podejmuje Tadeusz Ślipko⁶.

Pojęcie alienacji wywodzi się zatem z *Fenomenologii ducha* i może być dwojako ujmowane. Po pierwsze, alienacja jako wyobcowanie (*Entfremdung*) – wyzbycie się siebie, stawanie się czymś obcym samemu sobie. Pojęcie to można również określić jako „czynienie czegoś obcym” (*making alien*) poprzez zrzeczenie się albo przeniesienie praw. Przyjmując taką optykę myślenia, musimy odwołać się do socjopsychologicznej kondycji samoświadomości i jej sprzeczności, będącej bezpośrednim rezultatem dynamicznego charakteru zasady tożsamości. To pojęcie jest odpowiedzią na Kantowską filozofię świadomości. *Entfremdung* jest stanem rozdzielonej samoświadomości, ujętej w relacji do idei jedności świadomości. Pojawia się w kontekście autokreacji świadomości, poprzez doświadczenie wychodzenia na zewnątrz siebie w myśli i jest możliwością każdego rozwoju⁷. Pojęcie to pochodzi od Platńskiego *alloiosis*, występującego w nauce o kontemplacji, a sam termin zostaje potem przetłumaczony przez św. Augustyna jako *alienatio*. Święty Augustyn wykorzystał to pojęcie w doktrynie

mehr als ein fertiges Fabrikat...”, „Sitzungsberichte der Leibniz-Sozietät” Bd. 63, 2004, s. 146–157.

⁵ Por. A. Schaff, *Alienacja jako zjawisko społeczne*, Warszawa 1999, s. 18.

⁶ T. Ślipko, *Ateizm a etyka*, „Ateneum Kapłańskie” t. 80, 1973, nr 2, s. 249–260; zob. tenże, *Moralność a dialog humanizmów*, [w:] *W kierunku chrześcijańskiej kultury*, red. B. Bejze, Warszawa 1978, s. 441–456; tenże, *Marksistowska doktryna moralna we współczesnej rzeczywistości polskiej. Cz. I: Teoria moralności socjalistycznej w podręczniku „Etyka”, „Studia Philosophiae Christianae” t. 21, 1985, nr 2, s. 129–144; tenże, Marksistowska doktryna moralna we współczesnej rzeczywistości polskiej. Cz. II: Teoria moralności socjalistycznej w publikacjach lat 1974–1984, „Studia Philosophiae Christianae” t. 22, 1986, nr 1, s. 116–157; tenże, *Niemarksistowska filozofia w postkomunistycznym świecie*, „Zeszyty Naukowe KUL” t. 40, 1997, nr 3–4, s. 133–153.*

⁷ Por. E.D. Reed, *A Theological Reading of Hegel's Phenomenology of Spirit, with Particular Reference to Its Themes of Identity, Alienation, and Community. Salvation in a Social Context*, Lewiston 1996, s. 103.

ekstazy, gdzie człowiek przewyższa swoją cielesność, a jego duch wznosi się od świata materialnego ku Bogu, jednocząc się z Nim. Jednakże w tym ujęciu stan wyalienowania jest stanem pozytywnym, a nie negatywnym – tak jak u Hegla⁸. Podobnie jak stanem pozytywnym będzie wyjście poznawcze (kognitywne) w stronę transcendentnego bytu w tomizmie⁹.

Po wtóre, alienacja jako eksterioryzacja (*Entausserung*) – termin ten używany jest na określenie wyzbycia się siebie, ale także stania się czymś zewnętrznym wobec siebie. Adam Schaff zwraca uwagę, iż pojęcie to wywodzi się z *kenosis*, doktryny teologicznej, którą rozwinął św. Augustyn na podstawie Listu św. Pawła do Filipian. Zgodnie z nią inkarnacja Chrystusa jest wyzbyciem się jego boskości, czyli wyzbyciem się samego siebie w akcie eksterioryzacji, narodzenia się w ludzkiej postaci pociągającego za sobą wyzbycie się cech boskich w celu nabycia cech ludzkich. Hegłowskie *Entausserung* oznacza, iż Duch wyzbywa się siebie, staje się czymś obcym swej własnej istocie, wychodzi poza siebie w celu kreacji rzeczywistości materialnej¹⁰.

U późniejszych filozofów – kontynuatorów, interpretatorów i krytyków Hegla, takich jak Karol Marks – owe różnice znaczeniowe ulegają stopniowemu zanikowi¹¹. Sam Hegel w swoim dziele *Fenomenologia ducha* nie używa w ogóle słowa *Alienation*, lecz zastępuje je powyżej wymienionymi dwoma terminami. Adam Landman w komentarzach do tłumaczenia tych pojęć wykazuje, iż trudno jest znaleźć terminy w języku polskim, które wiernie oddawałyby treść obydwu pojęć i subtelną różnicę występującą pomiędzy nimi. *Entausserung* jest czasem używane w znaczeniu

⁸ Por. A. Schaff, *dz. cyt.*, s. 14–15.

⁹ Por. É. Gilson, *Tomizm. Wprowadzenie do filozofii św. Tomasza z Akwinu*, tłum. J. Rybałt, Warszawa 1960; M.A. Krąpiec, *Metafizyka. Zarys teorii bytu*, Lublin 1978; M. Gogacz, *Elementarz metafizyki*, Warszawa 1987; E. Morawiec, *Odkrycie metafizyki egzystencjalnej. Studium historyczno-analityczne*, Warszawa 1994.

¹⁰ Por. A. Schaff, *dz. cyt.*, s. 13–14.

¹¹ Por. T. Kuczynski, *Marx-Engels-Forschung an der Deutschen Akademie der Wissenschaften. Skizzen zu einem unbearbeiteten Forschungsfeld*, [w:] *Die Marx-Engels-Werkausgaben in der UdSSR und DDR (1945–1968)*, Hrsg. C.-E. Vollgraf, R. Sperl, R. Hecker, Hamburg 2006, s. 417–427, *Beiträge zur Marx-Engels-Forschung. Neue Folge*, Sonderband 5.

bliższym „wyobcowaniu”¹². Łączy je to, iż obydwie mogłyby być przetłumaczone jako „alienacja”. Jednakże dla dobrego zrozumienia Hegla istotne jest uwzględnienie tych różnic. Widać to wyraźnie w następującym cytacie, który opisuje rolę alienacji (w obydwu znaczeniach) w stawaniu się substancji:

Działanie natomiast i stawanie się, dzięki któremu substancja staje się czymś rzeczywistym, polega na wyobcowaniu osobowości, gdyż jaźń posiadająca *bezpośrednio*, czyli *bez wyobcowania* znaczenie sama w sobie i dla siebie, nie ma substancji i staje się igraszką we władzy rozrzuconych żywiołów. Substancją tej jaźni jest więc jej własna eksterioryzacja (*Entausserung*), a eksterioryzacja jest substancją, albo inaczej mówiąc: [jaźń i substancja – R.K.] są duchowymi mocami, które porządkują się w świat i przez to się utrzymują¹³.

Powyższe dwa rozumienia alienacji wywoływały niejednokrotnie spory interpretacyjne wokół filozofii Hegla. Młodohegliści, tacy jak Michał Bakunin, David Friedrich Strauss, Bruno Bauer, Edgar Bauer, Arnold Ruge, Max Stirner czy Mojżesz Hess, którzy zapoczątkowali humanistyczną filozofię komunizmu, wskazywali na odniesienie Heglowskiej idei alienacji do struktur społecznych. Tą drogą podążył także Karol Marks, dla którego alienacja stała się kluczowym zagadnieniem przy wyjaśnianiu zasadniczych problemów filozofii oraz nauk społecznych¹⁴.

Marks krytykuje Heglowskie pojęcie alienacji. Według niego wyraża się tutaj pewną bardzo istotną prawdę, jednakże nadinterpretacja idealistyczna zniekształca ją i czyni abstrakcyjną. Ukazuje ona bowiem proces stawania się człowieka dzięki działalności wy-

¹² Por. G.W.F. Hegel, *Fenomenologia ducha*, t. 2, tłum. A. Landman, Warszawa 1965, s. 62–63; M. Żelazny, *Heglowska filozofia ducha*, Warszawa 2000.

¹³ Por. G.W.F. Hegel, *dz. cyt.*, s. 63; P.S. Załęski, *Spółczeństwo cywilne i społeczeństwo polityczne. Heglowskie kategorie w recepcji Tocqueville’a i Marksa*, [w:] *Spółczeństwo obywatelskie. Między ideą a praktyką*, red. A. Kościński, P. Misztal, Warszawa 2008; tenże, *Neoliberalizm i społeczeństwo obywatelskie*, Toruń 2012, s. 49–59, 80–86.

¹⁴ Por. *Słownik filozofii marksistowskiej*, red. T. Jaroszewski i in., Warszawa 1982, s. 12; P.L. Wilczyński, *Wybrane koncepcje państwa we współczesnej myśli politycznej*, [w:] *Państwo w świecie współczesnym*, red. K. Trzciniński, Warszawa 2006, s. 81–96.

twórczej, jednakże proces ten jest pojmowany przez Hegla abstrakcyjnie. Alienacja rozgrywa się wyłącznie na poziomie świadomości, na płaszczyźnie duchowej. To, iż człowiekowi obcy jest świat jego wytworów i jego własna istota, jest wynikiem tego, że nie posiada on wystarczającej samowiedzy. Marks zarzuca Heglowi to, że jego filozofia ogranicza się jedynie do sfery duchowej, wyalienowana jest tutaj tylko samowiedza. Hegel nie zauważa, iż tak pojmowana alienacja jest tylko odbiciem w świadomości realnego wyobcowania człowieka, którego przyczyna tkwi nie na płaszczyźnie duchowej, ale w układzie realnych warunków¹⁵.

Erich Fromm wskazuje na socjopsychologiczne znaczenie heglowskiego pojęcia, podkreślając, iż w doświadczeniu alienacji osoba odczuwa siebie samą jako coś obcego. Podkreśla subiektywne znaczenie tego terminu jako uczucia separacji, oddzielenia od grupy, bezsensowności czegokolwiek, ponieważ nie istnieją żadne cele¹⁶.

Hannah Arendt wskazuje na drugie znaczenie alienacji – *Entausserung*. Wykazuje, jak idea przezwyciężenia alienacji w sferze publicznej: pracy i polityce, nadaje sens organizacjom społecznym. Według niej od Hegla i Marksa przezwyciężenie alienacji prowadzi do aktywnego uczestnictwa w życiu społecznym poza miejscem pracy, ponieważ jest likwidacją przepaści między jednostką a społeczną egzystencją człowieka¹⁷.

Powyższe interpretacje wskazują, jak wielki wpływ miała idea alienacji oraz dezalienacji na późniejszych filozofów i jakie występowały różnice pomiędzy nimi w interpretacji tego pojęcia. Esther D. Reed twierdzi, iż jest ono na tyle pojemne, iż ujmuje „quasi-metafizyczną ideę czystej, wiecznej myśli, jest terminem

¹⁵ Por. B. Suchodolski, *dz. cyt.*, s. 102.

¹⁶ Por. E.D. Reed, *dz. cyt.*, s. 107; E. Fromm, *Niech się stanie człowiek. Z psychologii etyki*, tłum. R. Saciuk, Warszawa 1994, s. 43; tenże, *The Anatomy of Human Destructiveness*, New York 1973, s. 356; tenże, *Ucieczka od wolności*, tłum. O. i A. Ziemiłscy, Warszawa 2010.

¹⁷ Por. E.D. Reed, *dz. cyt.*, s. 107. Zob. teksty Hannah Arendt w „Literaturze na Świecie” 1985, nr 6: *Zorganizowana wina i powszechna odpowiedzialność*, tłum. J. Sieradzki; *Konferencja w Wannsee, czyli Poncjusz Piłat*, tłum. J. Sieradzki; *Czym jest filozofia Existenz?*, tłum. A. Wyka; *Odwroćenie porządku kontemplacji i działania*, tłum. J. Sieradzki; *Rozumienie a polityka*, tłum. J. Sieradzki; *Prawda a polityka*, tłum. Józef Sieradzki; *Podbój przestrzeni kosmicznej i autorytet człowieka*, tłum. G. Łuka.

dotyczącym ludzkiej psychiki albo może być wykorzystane w kwestiach politycznych i społecznych”¹⁸.

2. Ludwig Feuerbach i jego materialistyczny sensualizm

Inspiracją dla Ludwiga Feuerbacha była filozofia Hegla, jednakże szybko ze zwolennika stał się jej przeciwnikiem. Odszedł od idealizmu na rzecz materializmu i sensualizmu, pragnął powrotu filozofii do przyrodoznawstwa. Jednakże u podstaw jego filozofii wciąż tkwi heglowski schemat rozwoju świadomości i osiągnięcia samowiedzy. Rozwój ten odbywa się poprzez pokonywanie kolejnych etapów alienacji i interioryzacji, w których świadomość uprzedmiotawia swą istotę, a następnie ją poznaje i przyswaja już jako uświadomioną¹⁹. Jednak podmiotem tego rozwoju nie jest już Duch, lecz ludzkość. Alienacja stała się dla Feuerbacha jednym z kluczowych pojęć, przy których pomocy wyjaśniał pochodzenie i istotę religii. Na pierwszym miejscu w swojej filozofii stawiał człowieka, który jest najdoskonalszym tworem przyrody. Według niego idea Boga pochodzi z ludzkiej świadomości, Bóg jest stworzony na obraz i podobieństwo człowieka, a religia jest wytworem alienacji. Jego filozofia religii przechodzi w antropologię, ponieważ to właśnie antropologia ma być kluczem do teologii.

W religiach politeistycznych własności odróżniające jednego boga od innych zostają deifikowane w postaci wielu bóstw antropomorficznych. W monoteizmie to, co wspólne wszystkim ludziom, czyli istota człowieka, jest przeniesione w sferę transcendentną i tym samym ubóstwione.

Człowiek, wychodząc od istnienia przyrody, dochodzi do tego, że spełnia ona jakąś funkcję, czyli że została dla niego stworzona. Pojęcie stworzenia prowadzi do namysłu nad przyczyną owego

¹⁸ Por. E.D. Reed, *dz. cyt.*, s. 107–108. Zob. C. Berkin, *Revolutionary Mothers. Women in the Struggle for America's Independence*, New York 2005; L. Diamant, *Revolutionary Women in the War for American Independence. A One-Volume Revised Edition of Elizabeth Ellet's 1848 Landmark Series*, Westport 1998; S.R. Resmond, *Patriots in Petticoats. Heroines of the American Revolution*, New York 2004.

¹⁹ Por. R. Panasiuk, *Lewica heglowska*, Warszawa 1969, s. 51.

stanu, czyli nad istnieniem Stwórcy. Chociaż, jak możemy zauważyć, pierwszą przyczyną powstania religii jest uzależnienie człowieka od przyrody, to jednak nie jest ono tutaj czynnikiem najważniejszym. To, co najistotniejsze w powstaniu religii, to autoprojekcja istoty człowieka, która jest wyrazem jego wyobcowania wobec samego siebie.

Religia jest samorozdwojeniem człowieka: człowiek tworzy sobie Boga jako istotę sobie przeciwstawną. Bóg nie jest tym, czym jest człowiek – człowiek nie jest tym, czym jest Bóg. Bóg jest istotą nie-skończoną – człowiek skończoną; Bóg jest doskonały – człowiek niedoskonały; Bóg jest wieczny – człowiek przemijający; Bóg jest wszechmocny – człowiek bezsilny; Bóg jest święty – człowiek grzeszny; Bóg i człowiek to krańcowe przeciwieństwa: Bóg jest tym, co absolutnie pozytywne, kwintesencją wszelkiej rzeczywistości, człowiek jest tym, co absolutnie negatywne, kwintesencją wszelkiej nicości²⁰.

Jest czymś absolutnie zrozumiałym, iż tak ostra granica między Bogiem-Stworzycielem a stworzeniem (człowiekiem) jest czymś absurdalnym na gruncie jakiegokolwiek filozofii chrześcijańskiej. Bóg-Absolutne Ty, Ojciec – racja wszystkiego – to przede wszystkim miłość, przebaczenie i zrozumienie człowieka aż do samego końca.

Człowiek feuerbachowski ma świadomość samego siebie i swej gatunkowej istoty, jednakże nie uświadamia sobie bezpośrednio, że jest to jego istota. Wydaje mu się, iż jest ona czymś zewnętrznym wobec niego jako jednostki oraz że jest ona czymś przewyższającym jednostkę, czymś potężniejszym i pierwotniejszym. Tak więc człowiek przenosi na Boga swoje najlepsze cechy, alienując je i tworząc Boga takim, jakim sam chciałby być. Bóg to niedościgniony ideał. Jednakże na skutek alienacji religijnej człowiek sam siebie redukuje do czegoś marnego, podrzędnego, wszelkie jego próby podniesienia się na wyższy poziom, stania się lepszym, doskonalszym są z góry skazane na niepowodzenie, ponieważ nigdy nie osiągnie on ideału – nie stanie się Bogiem.

Z tego powodu religię należy, wedle Feuerbacha, przezwyciężyć, ponieważ ma ona destruktywny wpływ na człowieka. Jednakże

²⁰ Por. L. Feuerbach, *O istocie chrześcijaństwa*, tłum. A. Landmann, Warszawa 1959, s. 87.

filozof ten nie potępia całkowicie religii. Twierdzi, iż stanowi ona ważny etap w rozwoju ludzkości, jest bowiem pierwszym krokiem na drodze do uzyskania przez człowieka samoświadomości. Aby ją zdobyć, człowiek musi najpierw uprzedmiotować swoją istotę tak, aby zobaczyć, jaka ona jest, a następnie uświadomić sobie, że jest ona jego własną istotą. Tak więc alienując swoje istotowe własności, człowiek uprzedmiotawia je w postaci bóstwa, by następnie ponownie je odkryć już jako pochodzące od niego samego. Gdy człowiek uświadomi sobie, że to, co nazywa „Bogiem”, jest jego własną wyidealizowaną istotą, wówczas przezwycięży alienację religijną i osiągnie samowiedzę.

Jak widać, wpływy Hegla na Feuerbacha są znaczne, również w teorii alienacji. Tak jak u twórcy *Fenomenologii ducha* Duch powraca do siebie po wyobcowaniu się w świat materialny, u Feuerbacha to człowiek powraca do siebie po wyalienowaniu się w ideę Boga. Tutaj także w pewnym sensie powstaje nowa jakość, ponieważ zdealienowany człowiek jest bogatszy o nowe doświadczenie, które sprawia, że staje się on najwyższym przedmiotem dla samego siebie, staje się celem samym w sobie i na nowo staje się miarą wszechrzeczy.

Feuerbach wziął proces alienacji od Hegla, ale odwracając go. Człowiek obiektywizuje swą własną naturę w przedmiotach, które są zewnętrzne w stosunku do niego. Ale przejawiając się w taki sposób, nie tylko tworzy przedmioty: te stają się niezależne, obce, sprzeciwiają się mu i panują nad nim. Człowiek uzewnętrznił swe bogactwo w Bogu, zubożając się o tyle, o ile wzbogacił Boga [...] ²¹.

Od takiego rozumienia alienacji wychodzi Karol Marks w *Rękopisach ekonomiczno-filozoficznych*, również Fryderyk Engels przyznaje się do fascynacji tą teorią – pomimo iż obaj krytykują Feuerbacha: Engels za idealizm, natomiast Marks za niedostrzeganie tego, iż istota człowieka jest wytworem stosunków społecznych. Engels opisuje swoje wrażenia po przeczytaniu *O istocie chrześcijaństwa* następującymi słowami:

²¹ Por. E. Bottigelli, *Karl Marx manuscripts de 1844*, cyt. za: A. Schaff, *dz. cyt.*, s. 20.

Czar prysnął; systemat został rozsadzony i odrzucony na bok; sprzeczność jako istniejąca jedynie w wyobraźni została usunięta. Trzeba było samemu przeżyć wyzwalający wpływ tej książki, ażeby móc sobie to wyobrazić. Zapal był powszechny; wszyscy staliśmy się w jednej chwili feuerbachistami²².

Mówiąc o „systemacie”, Engels ma na myśli filozofię Hegla. Otóż zarówno młodohegliści, jak i późniejsi autorzy *Manifestu komunistycznego* nie mogli pogodzić materializmu z heglowskim pojmowaniem przyrody jako wyalienowanego tworu Idei Absolutnej. Feuerbach neguje istnienie owej Idei, natomiast afirmuje materializm, twierdząc, iż „Przyroda istnieje niezależnie od wszelkiej filozofii [...]”²³.

Mojżesz Hess, przedstawiciel lewicy heglowskiej, analizuje teorię alienacji Feuerbacha i wykazuje, iż znajduje ona wyjaśnienie i praktyczne zastosowanie w dziedzinie gospodarczej i społecznej. Według niego alienacja religijna jest wyrazem stosunków społecznych w ustroju kapitalistycznym²⁴. Aby ją zlikwidować, należy zmienić ustrój na taki, który będzie zgodny z naturą człowieka. Hess podejmuje pierwszą próbę syntezy młodoheglizmu i komunizmu.

3. Karol Marks i jego społeczne stosunki produkcji

Karol Marks w przeciwieństwie do swych poprzedników wykazuje, iż alienacja nie ma podłoża duchowego. Źródłem tego zjawiska są według niego materialne stosunki produkcji, a w szczególności podział pracy, który występuje w kapitalizmie. W *Rękopisach ekonomiczno-filozoficznych*, dziele, które najpełniej przedstawia tę teorię, Marks oznajmia, iż istotę gatunkową człowieka stanowi świadoma, swobodna i twórcza działalność – czyli praca. Tak więc z pracą

²² Por. F. Engels, *Ludwik Feuerbach i zmierzch klasycznej filozofii niemieckiej*, Łódź 1945, s. 25.

²³ Por. tamże, s. 24–25. Zob. R. Panasiuk, *Feuerbach*, Warszawa 1972, *Myśli i Ludzie*; J.A. Kłoczowski, *Człowiek – bogiem człowieka. Filozoficzny kontekst rozumienia religii w istocie chrześcijaństwa Ludwika Feuerbacha*, Lublin 1979.

²⁴ Por. A. Cornu, *Alienacja u Hegla...*, s. 13; S. Avineri, *Moses Hess, Prophet of Communism and Zionism*, New York 1985.

mamy do czynienia wtedy, gdy człowiek coś produkuje nawet bez fizycznej potrzeby, co odróżnia go od zwierząt. Warto zaznaczyć, iż pojęciem istoty gatunkowej przed Marksem posługiwał się Feuerbach, natomiast autor *Kapitału* przejął je, zinterpretował i dookreślił.

W miarę jak rośnie wartość świata rzeczy, zwiększa się wprost proporcjonalnie do tego deprecjacja świata ludzi. Praca wytwarza nie tylko towary; wytwarza samą siebie i robotnika jako towar, i to w takim stosunku, w jakim w ogóle wytwarza towary. Fakt ten wyraża tylko tyle: przedmiot, który praca wytwarza, jej produkt, przeciwstawia się jej jako obca istota, jako siła niezależna od producenta. Produkt pracy jest pracą utrwaloną w przedmiocie, pracą uprzedmiotowioną, jest uprzedmiotowieniem pracy. Urzeczywistnieniem pracy jest jej uprzedmiotowienie [...]. To urzeczywistnienie pracy oznacza odrzeczywistnienie robotnika, uprzedmiotowienie występuje jako utrata przedmiotu i dostanie się w jego niewolę, przyswojenie jako alienacja²⁵.

Alienacja pracy zawiera w sobie trzy zjawiska: 1. *alienację działalności wytwórczej*; 2. *alienację produktu owej działalności – wytworu pracy*; 3. *autoalienację, która jest wyobcowaniem istoty gatunkowej człowieka*. Dwa pierwsze punkty przedstawiają alienację obiektywną, natomiast trzeci – subiektywną. Punkt trzeci jest konsekwencją dwóch poprzednich. Człowiek nieidentyfikujący się ze swoimi czynami – tymi, które sięgają aż do jego własnej istoty i są jej przejawem oraz postrzegający swoje twory jako niebędące nimi – siłą rzeczy, wedle Marksa, staje się także obcy swojej istocie. Praca wyalienowana, praca dla pieniędzy nie wypełnia istoty pracy, nie pozwala człowiekowi na samorealizację, a wręcz ją ogranicza. Twórca staje się anonimowy, przestaje się identyfikować ze swoimi dziełami. Ludzie stają się niewolnikami przedmiotów, ponieważ tracą nad nimi kontrolę. Relacje między ludźmi stają się relacjami między rzeczami, następuje reifikacja tych stosunków, która dodatkowo jest usprawiedliwiana przez ekonomię polityczną²⁶.

²⁵ Por. K. Marks, *Rękopisy ekonomiczno-filozoficzne z 1844 r.*, [w:] K. Marks, F. Engels, *Dzieła*, t. 1, Warszawa 1962, s. 547; J. Stiepanowa, *Karol Marks. Szkic biograficzny*, Moskwa 1977.

²⁶ Por. A. Cornu, *Alienacja u Hegla...*, s. 15.

Na czym polega alienacja pracy? Po pierwsze na tym, że praca jest dla robotnika czymś zewnętrznym, tzn. nie należy do jego istoty, że wobec tego robotnik nie potwierdza się w swojej pracy, lecz zaprzecza, nie czuje się zadowolony, lecz nieszczęśliwy, nie rozwija swobodnie energii fizycznej i duchowej, lecz umartwia swe ciało i rujnuje się duchowo. Robotnik czuje się zatem sobą dopiero poza pracą [...]. Toteż praca jego nie jest dobrowolną, lecz narzuconą, nie jest ona zaspokojeniem potrzeby pracy, lecz tylko środkiem do zaspokojenia potrzeb poza nią [...]. Wreszcie zewnętrzny w stosunku do robotnika charakter pracy uwidacznia się w tym, że nie jest ona jego własnością²⁷.

Alienacja nie jest tu przypadkowym zbłądzeniem człowieka. To nieuchronny proces spowodowany podziałem pracy, w którego wyniku powstała własność prywatna. Niewola społeczeństwa jest niewolą wobec wytworów pracy ludzkiej, które wymykają się człowiekowi spod jego panowania, aby przejąć nad nim kontrolę. Powyższe stwierdzenia odnoszą się do alienacji obiektywnej, gdzie produkty pracy alienują się wobec swego stwórcy²⁸. Jednakże istnieje drugi aspekt tego zjawiska, który jest nazywany autoalienacją lub też alienacją subiektywną. Polega ona na tym, iż człowiek traci cechy właściwe tylko ludziom. Praca wyobcowana powoduje, iż człowiek jest obcy w stosunku do swego rodzaju. Praca jest dla robotnika czymś zewnętrznym, odrębnym od jego istoty. Sprzedając swoją siłę roboczą, człowiek sam staje się towarem. Autoalienacja to nie tylko wyobcowanie człowieka względem własnego „ja”, lecz także wobec innych osobników swego gatunku. Robotnik, zamiast się potwierdzać w pracy jako człowiek, zaprzecza sobie i swojemu człowieczeństwu. Stanowisko Marksowskie jest głęboko humanistyczne. W *Przyczynku do krytyki heglowskiej filozofii prawa* Marks zauważa, iż człowiek jest najwyższą istotą dla człowieka i muszą zniknąć takie stosunki społeczne, w których człowiek jest poniżany, ujarzmiony i godny pogardy²⁹. W podsumowaniu Marks powraca do tej myśli, zaznaczając, iż „jedynym możliwym w praktyce wyzwoleniem jest

²⁷ Por. K. Marks, *Rękopisy...*, s. 550–551.

²⁸ Por. A. Schaff, *dz. cyt.*, s. 32.

²⁹ Por. K. Marks, *Przyczynek do krytyki heglowskiej filozofii prawa*, [w:] K. Marks, F. Engels, *Dzieła*, t. 1, s. 466; S. Žižek, *Wzniosły obiekt ideologii*, tłum. P. Dybel, Warszawa 2001, s. 13.

wyzwolenie dokonujące się na podstawie tej teorii, która głosi, że najwyższą istotą dla człowieka jest człowiek³⁰.

Burżuazja nie może dalej pozostawać klasą panującą, ponieważ nie jest w stanie zapewnić wyzyskiwanym – robotnikom – warunków niezbędnych do życia. Robotnicy stają się coraz biedniejsi, w miarę jak burżuazja pomnaża kapitał. Komuniści mają na celu przekształcenie się proletariatu w klasę świadomą swego stanu i zdolną do obalenia panowania burżuazji. Program komunistów to zniesienie własności prywatnej. Nie jest to własność zdobyta własnym wysiłkiem, lecz własność burżuazyjna, to znaczy własność powstała w wyniku wyzysku. Chodzi tu o przekształcenie własności kapitału tak, żeby straciła ona swój klasowy charakter. Potęgą kapitału tak naprawdę nie jest potęgą osobistą, lecz społeczną, więc należy jej własności nadać taki właśnie charakter. Nie należy obawiać się zniesienia własności, ponieważ w tym społeczeństwie dziewięćdziesiąt procent ludzi jest jej pozbawionych.

Schemat Marksa jest następujący: współczesne mu kapitalistyczne stosunki własności tworzą zło – alienację pracy. Alienacja pracy prowadzi do powstania proletariatu i samozagłady kapitalizmu. Filozoficzną definicją komunizmu jest pozytywne zniesienie alienacji. Postuluje się więc zniesienie podziału pracy na dwie przeciwstawne kategorie: fizyczną i umysłową. Ta ostatnia dzięki zdobyczom techniki oraz zapewnieniu obywatelom tego, co im się należy, według zasady: każdemu wedle jego zdolności, każdemu według jego potrzeb, może znieść deprecjację. Aby mogło to być zrealizowane, komunizm musi być dziełem narodów panujących. Komunizm jest kresem historii, jest odzyskiwaniem panowania człowieka nad światem rzeczy, które będąc produktami pracy wyalienowanej, wzięły go we władanie.

Podobnie jak dla poprzedników, również dla Marksa alienacja jest procesem nieuchronnym, występującym jednakże przy określonych stosunkach produkcji, również jej zniesienie jest bezwiedną drogą historyczną, koniecznym etapem w dialektycznym procesie rozwoju. Jednak dla Marksa jest ona elementem negatywnym, złym

³⁰ Por. K. Marks, *Przyczynek...*, s. 466. Zob. E. Baldwin i in., *Kultura, władza i nierówność. Marks i marksizm*, [w:] *Wstęp do kulturoznawstwa*, tłum. M. Kaczyński, J. Łoziński, T. Rosiński, Poznań 2007.

skutkiem czy też przejawem złego ustroju gospodarczego. Pomimo tak wyraźnego zabarwienia możemy dojrzeć w niej także element pozytywny – jest ideą rewolucyjną „[...] i uzyskuje praktyczne znaczenie, wyrażając, na płaszczyźnie walki klas, wolę wyzwolenia się proletariatu”³¹. Tak więc wedle Marksa poprzez zniesienie alienacji powstanie nowa, doskonalsza i bardziej rozwinięta formacja ekonomiczno-społeczna.

Niektórzy teoretycy marksizmu, tacy jak na przykład Louis Althusser, twierdzą, iż teoria alienacji występuje tylko we wczesnych dziełach Marksa, natomiast w dojrzałym okresie twórczości filozof ten neguje ją jako nienaukową, przewyżczając zarazem antropologizm³². Jednakże Schaff wykazuje, iż koncepcja alienacji zaprezentowana w *Rękopisach* jest ważną częścią składową rozważań zawartych w późniejszych pracach, także w *Kapitale*, który jest uważany za najpełniejsze przedstawienie Marksowskiej filozofii. Ernest Mandel, jeden z przeciwników koncepcji alienacji, z którym polemizuje Schaff, stwierdza, iż słowo „alienacja” w *Kapitale* jest użyte zaledwie sześć razy³³. Schaff odpowiada, iż to nie częstotliwość używania danego terminu stanowi o stosowaniu pojęcia. W dziełach Marksa z okresu dojrzałego istnieje wiele odwołań do teorii alienacji, jest ona także stosowana do analizy konkretnych stosunków społecznych. Podstawowe kategorie *Kapitału*, takie jak choćby fe-tysyzm towarowy, są oparte na teorii alienacji³⁴. Jak widać, Marks w dojrzałym okresie swej twórczości nie zarzuca teorii alienacji, lecz wręcz przeciwnie – staje się ona fundamentem jego rozważań.

³¹ Por. A. Cornu, *Alienacja u Hegla...*, s. 18; K. Marks, *Tezy o Feuerbachu*, [w:] K. Marks, F. Engels, *Dzieła*, t. 3, Warszawa 1975, s. 81–82.

³² Por. A. Schaff, *dz. cyt.*, s. 26; L. Althusser, *Uwagi w sprawie „kultu jednostki”*, [w:] tegoż, *W odpowiedzi Johnowi Lewisowi*, tłum. A. Staroń, Warszawa 2005, s. 28–34; tenże, *Marksizm a humanizm*, tłum. W. Dłuski, [w:] *Drogi współczesnej filozofii*, wybór i wstęp M.J. Siemek, Warszawa 1978, s. 352.

³³ Por. E. Mandel, *The Marxist Theory of Alienation*, [w:] *On Revolution*, eds. W. Lutz, H. Brent, Cambridge, Mass. 1971, s. 39; L. Althusser, *On Evolution of the Young Marx*, [w:] tegoż, *Essays in Self-Criticism*, transl. G. Lock, London 1976.

³⁴ Por. A. Schaff, *dz. cyt.*, s. 28–29; P. Sztompka, *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Kraków 2002, s. 567–568; G. Lukács, *Historia i świadomość klasowa. Studia o marksistowskiej dialektyce*, tłum. M.J. Siemek, przekł. przejrzał K. Ślęczka, Warszawa 1988, s. 68.

BIBLIOGRAFIA

- Althusser L., *Marksizm a humanizm*, tłum. W. Dłuski, [w:] *Drogi współczesnej filozofii*, wybór i wstęp M.J. Siemek, Warszawa 1978.
- Althusser L., *On Evolution of the Young Marx*, [w:] L. Althusser, *Essays in Self-Criticism*, transl. G. Lock, London 1976.
- Althusser L., *Uwagi w sprawie „kultu jednostki”*, [w:] L. Althusser, *W odpowiedzi Johnowi Lewisowi*, tłum. A. Staroń, Warszawa 2005.
- Arendt H., *Czym jest filozofia Existenz?*, tłum. A. Wyka, „Literatura na Świecie” 1985, nr 6.
- Arendt H., *Konferencja w Wannsee, czyli Poncjusz Piłat*, tłum. J. Sieradzki, „Literatura na Świecie” 1985, nr 6.
- Arendt H., *Odwroćenie porządku kontemplacji i działania*, tłum. J. Sieradzki, „Literatura na Świecie” 1985, nr 6.
- Arendt H., *Podbój przestrzeni kosmicznej i autorytet człowieka*, tłum. G. Łuka, „Literatura na Świecie” 1985, nr 6.
- Arendt H., *Prawda a polityka*, tłum. Józef Sieradzki, „Literatura na Świecie” 1985, nr 6.
- Arendt H., *Rozumienie a polityka*, tłum. J. Sieradzki, „Literatura na Świecie” 1985, nr 6.
- Arendt H., *Zorganizowana wina i powszechna odpowiedzialność*, tłum. J. Sieradzki, „Literatura na Świecie” 1985, nr 6.
- Avineri S., *Moses Hess, Prophet of Communism and Zionism*, New York 1985.
- Baldwin E. i in., *Kultura, władza i nierówność. Marks i marksizm*, [w:] *Wstęp do kulturoznawstwa*, tłum. M. Kaczyński, J. Łoziński, T. Rosiński, Poznań 2007.
- Beiträge zur Marx-Engels-Forschung. Dem Wirken Auguste Cornus gewidmet. Ansprachen und Vorträge auf dem Festlichen Kolloquium, der deutschen Akademie der Wissenschaften der DDR am 20. September 1973 zu Ehren des 85. Geburtstages des Korrespondierenden Mitgliedes der Akademie der Wissenschaften der DDR Auguste Cornu veranstaltet*, Hrsg. H. Scheel, Berlin 1975, *Sitzungsberichte der Akademie der Wissenschaften der DDR*, Jahrg. 1973, Nr. 20.
- Berkin C., *Revolutionary Mothers. Women in the Struggle for America's Independence*, New York 2005.
- Cornu A., *Alienacja u Hegla, Feuerbacha i Marksa. Wybór tekstów*, Wrocław 1966.
- Cornu A., *Karl Marx und die Entwicklung des modernen Denkens. Beiträge zum Studium der Herausbildung des Marxismus*, Berlin 1950.
- Cornu A., *Karl Marx und Friedrich Engels – Leben und Werk*, Bd. 1–3, Berlin 1954–1968.
- Diamant L., *Revolutionary Women in the War for American Independence. A One-Volume Revised Edition of Elizabeth Ellet's 1848 Landmark Series*, Westport 1998.

- Engels F., *Ludwik Feuerbach i zmierzch klasycznej filozofii niemieckiej*, Łódź 1945.
- Feuerbach L., *O istocie chrześcijaństwa*, tłum. A. Landmann, Warszawa 1959.
- Fromm E., *The Anatomy of Human Destructiveness*, New York 1973.
- Fromm E., *Niech się stanie człowiek. Z psychologii etyki*, tłum. R. Saciuk, Warszawa 1994.
- Fromm E., *Ucieczka od wolności*, tłum. O. i A. Ziemilscy, Warszawa 2010.
- Gilson É., *Tomizm. Wprowadzenie do filozofii św. Tomasza z Akwinu*, tłum. J. Rybałt, Warszawa 1960.
- Gogacz M., *Elementarz metafizyki*, Warszawa 1987.
- Hegel G.W.F., *Fenomenologia ducha*, t. 2, tłum. A. Landman, Warszawa 1965.
- Kłoczowski J.A., *Człowiek – bogiem człowieka. Filozoficzny kontekst rozumienia religii w istocie chrześcijaństwa Ludwika Feuerbacha*, Lublin 1979.
- Krąpiec M.A., *Metafizyka. Zarys teorii bytu*, Lublin 1978.
- Kuczynski T., *Marx-Engels-Forschung an der Deutschen Akademie der Wissenschaften. Skizzen zu einem unbearbeiteten Forschungsfeld*, [w:] *Die Marx-Engels-Werkausgaben in der UdSSR und DDR (1945–1968)*, Hrsg. C.-E. Vollgraf, R. Sperl, R. Hecker, Hamburg 2006, *Beiträge zur Marx-Engels-Forschung. Neue Folge, Sonderband* 5.
- Külöw V., *Zur Erinnerung an das Korrespondierende (Auswärtige) Mitglied der Akademie der Wissenschaften der DDR Auguste Cornu (1888–1981)*. „Die Marxsche Lehre erscheint dann nicht mehr als ein fertiges Fabrikat...”, „Sitzungsberichte der Leibniz-Sozietät” Bd. 63, 2004.
- Lukács G., *Historia i świadomość klasowa. Studia o marksistowskiej dialektyce*, tłum. M.J. Siemek, przekł. przejrzał K. Ślęczka, Warszawa 1988.
- Mandel E., *The Marxist Theory of Alienation*, [w:] *On Revolution*, eds. W. Lutz, H. Brent, Cambridge, Mass. 1971.
- Marks K., *Przyczynek do krytyki heglowskiej filozofii prawa*, [w:] K. Marks, F. Engels, *Dzieła*, t. 1, Warszawa 1962.
- Marks K., *Rękopisy ekonomiczno-filozoficzne z 1844 r.*, [w:] K. Marks, F. Engels, *Dzieła*, t. 1, Warszawa 1962.
- Marks K., *Tezy o Feuerbachu*, [w:] K. Marks, F. Engels, *Dzieła*, t. 3, Warszawa 1975.
- Morawiec E., *Odkrycie metafizyki egzystencjalnej. Studium historyczno-analityczne*, Warszawa 1994.
- Panasiuk R., *Feuerbach*, Warszawa 1972, *Myśli i Ludzie*.
- Panasiuk R., *Lewica heglowska*, Warszawa 1969.
- Reed E.D., *A Theological Reading of Hegel's Phenomenology of Spirit, with Particular Reference to Its Themes of Identity, Alienation, and Community. Salvation in a Social Context*, Lewiston 1996.
- Resmond S.R., *Patriots in Petticoats. Heroines of the American Revolution*, New York 2004.

- Schaff A., *Alienacja jako zjawisko społeczne*, Warszawa 1999.
- Stiepanowa J., *Karol Marks. Szkic biograficzny*, Moskwa 1977.
- Suchodolski B., *U podstaw materialistycznej teorii wychowania*, Warszawa 1957.
- Sztompka P., *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Kraków 2002.
- Ślipko T., *Ateizm a etyka*, „Ateneum Kapłańskie” t. 80, 1973, nr 2.
- Ślipko T., *Marksistowska doktryna moralna w współczesnej rzeczywistości polskiej. Cz. I: Teoria moralności socjalistycznej w podręczniku „Etyka”, „Studia Philosophiae Christianae”* t. 21, 1985, nr 2.
- Ślipko T., *Marksistowska doktryna moralna w współczesnej rzeczywistości polskiej. Cz. II: Teoria moralności socjalistycznej w publikacjach lat 1974–1984*, „Studia Philosophiae Christianae” t. 22, 1986, nr 1.
- Ślipko T., *Moralność a dialog humanizmów*, [w:] *W kierunku chrześcijańskiej kultury*, red. B. Bejze, Warszawa 1978.
- Ślipko T., *Niemarksistowska filozofia w postkomunistycznym świecie*, „Zeszyty Naukowe KUL” t. 40, 1997, nr 3–4.
- Załęski P.S., *Neoliberalizm i społeczeństwo obywatelskie*, Toruń 2012.
- Załęski P.S., *Spółczesność cywilna i społeczeństwo polityczne. Hegłowskie kategorie w recepcji Tocqueville’a i Marksa*, [w:] *Spółczesność obywatelska. Między ideą a praktyką*, red. A. Kościański, P. Misztal, Warszawa 2008.
- Žižek S., *Wzniosły obiekt ideologii*, tłum. P. Dybel, Warszawa 2001.
- Żelazny M., *Hegłowska filozofia ducha*, Warszawa 2000.

STRESZCZENIE

Autor niniejszego opracowania dokonał analizy materialistycznej koncepcji ateizmu i jej posthegłowskiej dialektyki. W swoich dociekaniach pochylił się nad głównymi przedstawicielami tegoż nurtu, Heglem, Feuerbachem i Marksem. Za ich pośrednictwem wyraził krytyczne stanowisko wobec założeń *materializmu* i *ateizmu* w odniesieniu do człowieka-osoby, który został zredukowany do bytu zależnego, społecznego i ściśle zdeterminowanego bezwzględными prawami natury biologiczno-ekonomicznej. Autor rozważył interesujący nas problem w ujęciu historycznym, aby łatwiej można było zrozumieć całą złożoną w swej treści problematykę. Według Marksa – jak zauważył – zniesienie alienacji prowadzi do powstania nowej, doskonalszej i jeszcze bardziej rozwiniętej formacji ekonomiczno-społecznej.

SŁOWA KLUCZOWE: materializm, ateizm, alienacja, dialektyka, eksterioryzacja, wyobcowanie, sensualizm, zdeزالienowany człowiek

SUMMARY**The materialistic concept of alienation and its post-Hegelian dialectic**

The author of this study of the Philosophy of 19th century Culture entitled *Materialistyczna koncepcja alienacji i jej posthegłowska dialektyka* (Eng. *The materialistic concept of alienation and its post-Hegelian dialectics*) analysed the materialistic concept of atheism and its post-Hegelian dialectics. During the investigation, the author addressed the main representatives of this trend, such as: Hegel, Feuerbach and Marx. By using them, the author expressed criticism towards the assumptions of *materialism* and *atheism* in relation to a human-being who was reduced to a dependent, social being strictly determined by absolute laws of a biological and economic nature.

Król considered the problem of our interest from a historical perspective in order to understand all issues which are complex with regard to their content more easily. According to Marx – as Król noted – as a result of the abolition of alienation, a new, more perfect and even more developed economic and social formation is created.

KEYWORDS: materialism, atheism, alienation, dialectics, out-of-body experience, estrangement, sensuality, an alienated human being

O AUTORZE

Ks. Remigiusz Lucjan Król – jest podwójnym doktorem habilitowanym nauk humanistycznych w dziedzinie filozofii i teologii; filozofem, etykiem, teologiem, pedagogiem i duszpasterzem; absolwentem Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II w Lublinie oraz Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie. Studiował także w Berlinie, Frankfurtu nad Menem, Preszowie, Koszycach, Madrycie, Paryżu, Londynie, Bostonie i San Francisco. Jest autorem monografii, studiów i rozpraw z europejskiej filozofii średniowiecznej, nowożytnej i współczesnej. Pełni też funkcję recenzenta i konsultanta młodych autorów. Wieloletni katecheta dzieci i młodzieży w kraju i za granicą. Kapłan diecezji zielonogórsko-gorzowskiej. Proboszcz Parafii Rzymskokatolickiej pw. św. Mikołaja w Mycielinie.

Piotr Mróz

Duch jest wolnością i tym, co romantyczne. Namysł nad kulturą epoki XIX stulecia

Beata Szymańska

Parerga i paralipomena: Artura Schopenhauera myśli o kulturze

Olgierd Miedzybłocki

Goethe – jedność z chaosu

Kacper Kutrzeba

Literatura, *Bildung*, wyobraźnia. Kilka krótkich uwag o literaturze epoki nowoczesnej

Piotr Mróz, Jędrzej Skibowski

(O)powieść romantyczna

Piotr Mróz, Jędrzej Skibowski

Z wybranych teorii powieści pierwszych dekad romantyzmu

Remigiusz Król

Materialistyczna koncepcja alienacji i jej posthegłowska dialektyka

Jowita Guja

Dziewiętnastowieczny ateizm filozoficzny

Paulina Tendera

Filozofia kultury Georga W.F. Hegla na podstawie wybranych fragmentów *Encyklopedii nauk filozoficznych* oraz *Wykładów z filozofii dziejów*

Leszek Augustyn

Dostojewski i sprzeczności XIX wieku

Michał Bohun

Przeciw kulturze. Spory z kulturą i o kulturę w myśli rosyjskiej XIX wieku

Piotr Mróz

Epoka zmierza ku końcowi – poza romantyzmem

Alicja Kowalczevska

Jednostka wyzwolona, zło i niewinność – Maldoror Lautréamonta

Stanisław Łojek

Wizja kultury w *Narodziinach tragedii* Nietzschego

Krzysztof Pilarczyk, Gideon Kouts

Od emancypacji do autoemancypacji Żydów. Zarys historyczno-kulturowy

Anna Tomaszewska

Koncepcja wiary Johna Henry'ego Newmana jako przykład dziewiętnastowiecznej krytyki oświeceniowego racjonalizmu

Maria Flis

Kultura a tożsamość ludzkiej natury

Krzysztof Matuszewski

Guyau – witalizm u źródeł etyki

Bartłomiej Dobroczyński

Carl Gustav Carus (1789–1869) – skazany na zapomnienie prekursor psychologii nieświadomości

Radosław Stupak

Paradoks Wundta. Szkic o filozofii i psychologii twórcy pierwszego laboratorium psychologii eksperymentalnej

Anna Małecka

Starzejące się szaty kultury. Koncepcja Thomasa Carlyle'a na tle tradycji i epoki

Joanna Hańderek

Marysia – czyli słów kilka o rozumieniu kobiet i kobiecości w XIX wieku

Agnieszka Gralewicz

Koncepcja sztuki Johna Ruskina wobec rozważań estetycznych Marcela Prousta

ISBN 978-83-8138-134-5

9 788381 381345

<https://akademicka.pl/>